

УДК 322:271.222(497.11)''1847''(094)
271.222(497.11):348''1847''(094)

Др Драган Новаковић

виши научни сарадник
Министарство вера Републике Србије

УСТРОЈЕНИЈЕ ДУХОВНИХ ВЛАСТИ КЊАЖЕСТВА СЕРБСКОГА ИЗ 1847. ГОДИНЕ – ДРУГИ ЗАКОН О ПРАВОСЛАВНОЈ ЦРКВИ У СРБИЈИ

У раду се анализирају сложени процеси еманципације Српске цркве од државне контроле, успостављене током владавине кнеза Милоша и институционално уобличене 1836. године доношењем Начертанија о духовним властима. Искористивши политичку визију уставобранитеља и кнеза Александра, опредељених да низом системских мера реформишу српско друштво и трајно га усмере према Европи, митрополит Петар је понудио, а Совјет прихватио, текст Устројенија духовних власти, којим се организација комплетног верског живота преноси на раније запостављене црквене органе. Успостављена је вертикална организација црквеног судства, која започиње епархијским конзисторијама и, преко Апелаторне, завршава се Архијерејским сабором, као највишом духовном влашћу. Прецизно дефинишући надлежности духовних судова, прописујући начин избора чланова, утврђујући поступак и одређујући положај и улогу административног особља, Устројеније је омогућило јерархији да поредак и укупно деловање Српске цркве усклади с канонским прописима. Дајући потпуну самосталност Архијерејском сабору и одрекавши се раније пресудне улоге у избору нових епископа, политичка елита тадашње Србије јасно је показала своју опредељеност да цркву ослободи од наметнутих контролних механизма, али и да одговорност за успешно вршење свих духовних послова убудуће зависи од јерархије, свештенства и монаштва.

Кључне речи: *Начертаније о духовним властима. – Епархијска конзисторија. – Апелаторна конзисторија. – Архијерејски сабор. – Уставобранитељи.*

1. УВОД

Стабилизујући стање у Србији, кнез Милош је настојао да низом пажљиво одабраних поступака реализује што већи степен држав-

не самосталности у односу на Порту и обезбеди аутономију православној цркви у Србији од Васељенске патријаршије. Остваривање наведених циљева постигнуто је после дуготрајних и сложених преговора 3. августа 1830. године, када је издат усаглашени текст Хатишерифа о унутрашњој политичкој самоуправи Србије под врховним суверенитетом султана.

Правилно проценивши да су ограничења утврђена Хатишерифом у основи сагласна с канонским поретком и да је политичка аутономија предуслов за организацију самосталне цркве, кнез Милош је повео преговоре с Васељенском патријаршијом. Увиђајући да пролонгирање неће спречити доношење одлуке, патријарх је упутио честитку кнезу Милошу поводом успешног решавања државног питања оствареног уз подршку руског цара и турског султана. Позивајући се на тај. 14 Хатишерифа, препоручио је кнезу да у договору с народом изабере достојне кандидате за епископе и упути их у Цариград на посвећење.

Примивши писмо, кнез Милош је почетком децембра 1830. године извршио избор и за митрополита Србије предложио архимандрита манастира Враћевшница Мелентија Павловића, бившег администратора београдске Митрополије, члана конзисторије и попечитеља просвете. Настојећи да комплетира црквену управу, за епископа ужичко-чачанског одређен је Нићифор Вукосављевић, архимандрит манастира Сретење, а за епископа шабачког архимандрит манастира Благовештење Герасим. Одлучено је да у Цариград на посвећење путују Мелентије и Нићифор, док би Герасим био хиротонисан у земљи од нове српске јерархије.

Завршивши с патријархом неопходне припреме за издавање акта о аутономији, кнез Милош је почетком јула 1831. године упутио Мелентија и Нићифора у Цариград. Добивши од патријарха писмо из кога је произлазило да је посвећење Мелентија извршено 18. августа, а Нићифора дан касније, кнез је успешно завршио план у чију реализацију је уложио огромну енергију и знатну суму новца. Задовољан даровима примљеним од кнеза Милоша, патријарх је септембра 1831. године са Синодом издао акт о аутономији цркве у Србији и извршио његово завођење у кодекс свештених књига патријаршије. Уверен у обећање кнеза Милоша о сигурној исплати заосталих епархијских дугова, патријарх је акт, у историографији често називан конкордат, упутио у Србију јануара 1832. године.

Потписани споразум утврђује да ће убудуће митрополите и епископе бирати кнез и народ између најдостојнијих кандидата у земљи. Београдски митрополит имаће у титули и одређење „целе Србије“, из чега произлази обавеза осталих епископа на покорвање и

признавање првенства. Кад добије обавештење о кандидату за митрополита, васељенски патријарх ће без одлагања дати благослов и наредбу за рукоположење у Србији. Хиротонија изабраних епископа обавиће се без патријархове наредбе, уз обавезу митрополита да пружи одговарајуће обавештење и затражи благослов.¹

2. НАЧЕРТАНИЈЕ О ДУХОВНИМ ВЛАСТИМА КАО ПРВИ ЗАКОН

Обављајући годинама функцију повереника кнеза Милоша за црквене послове, митрополиту Мелентију били су добро познати проблеми с којима се суочавала црква у Србији, али је преузимање дужности подразумевало и одговорност за унапређење стања и испуњавање кнежевих и народних очекивања. Настојећи да заштити канонски поредак и ограничи утицај кнеза на црквене послове, митрополит Мелентије је проценио да се тај циљ може постићи доношењем посебног црквеног закона. Користећи своје велико знање и стечено искуство, у пролеће 1833. године почео је писање „црквеног устава“, с намером да преуреди црквено стање и усклади га с канонима. Сачинивши комплетну верзију, текст је упутио кнезу ради упознавања с предложеним решењима и покретања поступка за усвајање. Задовољан добијеним предлогом, кнез Милош је дао сагласност и крајем априла исте године наложио Народном суду да изврши објављивање. Погоршање здравственог стања митрополита и немогућност да учествује у процесу доношења и каснијој примени закона, довели су до обустављања поступка, али је Мелентије ушао у историју Српске цркве и као реформатор способан да покрене компликовани поступак за уређење црквеног живота и напише одговарајући текст.²

Смрт митрополита Мелентија поставила је пред кнеза Милоша тежак задатак да изабере достојног наследника на основу права утврђеног у споразуму с Васељенском патријаршијом о аутономији цркве у Србији. Уверен да ново време захтева изузетно способну и образовану личност и да се не може ослонити на постојеће епископе, обратио се старом пријатељу, митрополиту карловачком Стефану Стратимировићу, с молбом да препоручи особу коју би изабрао на

¹ „Писмо Цариградског Патријарха Константина о проглашењу афтокефалне српске цркве од 1832. године месеца јануара“, *Споменик Српске краљевске академије*, други разред, XLIX/1910, 13–15.

² М. Швабић, „Мелентије Павловић митрополит београдски (1831–1832)“, *Гласник православне цркве у Краљевини Србији*, свеска за јануар, фебруар и март 1904, 94.

највиши црквени положај. Добро познавајући прилике у Србији, низак ниво верског живота и лоше стање међу свештенством и монаштвом, митрополит је одговорио да је најбољи кандидат кнежев секретар Павле Јовановић.³ Упућен у начин рада кнеза, Павле је дао сагласност, под условом да убудуће свештеницима суде надлежни епископи, а не грађанске власти.⁴ Закалуђерио се под именом Петар (Јовановић) и постао митрополит, пошто га је хиротонисао цариградски патријарх Григорије.

Свестан тежине стања у цркви и желећи да искористи обећање кнеза Милоша дато приликом прихватања наименовања, митрополит Петар је као главни приоритет у раду одредио израду црквеног закона којим би комплетну организацију цркве ускладио с канонима. Захваљујући великом знању и жељи за брзим доношењем тог важног акта, члановима Архијерејског сабора поднео је 5. фебруара 1834. године на разматрање предлог из кога је произлазило оснивање конзисторије у свакој епархији и Великог духовног суда при митрополији. Присутни архијереји прихватили су изложени предлог митрополита Петра и упутили га кнезу Милошу на разматрање, али до усвајања није дошло због процене да „црква није могла добити свој устав пре него што држава добије свој, а она га тада није имала“.⁵

Доношење и брзо повлачење Сретењског устава нису обесхрабрили митрополита Петра, тако да је с несмањеним интензитетом наставио рад на доношењу свеобухватног закона којим би се уредила организација цркве. Истрајавајући на том плану, током 1835. године израдио је и доставио кнезу и Совјету пројекат о формирању духовног суда као највише црквене власти. Постављајући црквену органи-

³ Ђ. Слијепчевић указује на могућност да је кнез Милош кандидате за наследника преминулог митрополита Мелентија, тражио и на другој страни: „У првом моменту кнез је мислио на бившег шабачког епископа Герасима Домнина, који је тада био епископ Кесаријско-кападокијски. Са њим је кнез Милош повео преговоре, али је Герасим, изговарајући се старашћу и слабашћу, одбио, 23. септембра 1833. године, кнежеву молбу“, Ђ. Слијепчевић, *Историја Српске православне цркве*, II, Минхен 1966, 358–359.

⁴ А. Илић, *Петар Јовановић митрополит београдски његов живот и рад 1833–1859. год*, Београд 1911, 14.

⁵ Епископ шабачко-ваљевски Јован, „Српска црква у Србији од 1804. до 1918. године“, *Српска православна црква 1219–1969, Споменница о 750-годишњици аутокефалности*, Београд 1969, 302. Оспоравајући ову тезу, Мирко Мирковић износи став да упориште првог црквеног закона, а не устава, треба тражити у Хатишерифу и конкордату с Васељенском патријаршијом, М. Мирковић, „Сретењски устав и доношење начертанија о духовним властима Кнежевине Србије“, *150 година од доношења Сретењског устава*, Београд 1985, 166. Насупрот овом мишљењу, Чедомиљ Митровић је Начертаније директно повезивао са чл. 93 Сретењског устава, Ч. Митровић, *Први српски закон о црквеним властима*, Београд 1909, 6–7.

зациону структуру као узор му је послужио Државни совјет, односно начин на који је била успостављена власт у тадашњој Србији. Највишу духовну власт представљао би Синод с митрополитом као председником, док би свака епархија била заступљена са по једним чланом из редова свештенства и монаштва. Пројекат митрополита Петра није обухватио организацију нижих црквених власти, већ је у центар одлучивања поставио врховног поглавара и свештенство, које је „дошло до пуног изражаја у врховној управи цркве“.⁶ Совјет је с пажњом размотрио предложени пројекат и, после дуге дискусије у којој је учествовао и митрополит Петар, донео одлуку о припреми новог текста на основу упућених примедба.⁷

Неуспех предложеног пројекта пред Совјетом подстакао је митрополита Петра да заједно с архијерејима припреми нову верзију закона о духовним властима у Србији. Наведени предлог предвиђа вертикалну организацију црквеног судства, која почиње од епархијске конзисторије и преко другостепене архиконзисторије при митрополиту, завршава се Синодом као последњом призивном влашћу. Комплетан закон завршен је у јулу 1835. године и садржао је укупно 56 чланова, али није размотрен на Совјету због неодложног пута кнеза у Цариград.

Вративши се из Цариграда, кнез Милош је затражио убрзање поступка на уређењу и дефинисању надлежности духовне власти.⁸ Нови пројекат достављен је 31. јануара 1836. године и у односу на претходну верзију смањен је на 30 параграфа. Највишу духовну власт, према иновираним тексту, представљају епископи, али су њихове надлежности у значајној мери лимитиране одређењем да буду под надзором кнеза и делују у складу с утврђеним обавезама према Васељенској патријаршији. Успоставља се једна конзисторија при митрополији, састављена од свих архијереја, који ће се окупљати једном годишње ради решавања најважнијих питања. Будући да је основна дужност владика да бораве у својим епархијама, остала питања решаваће конзисторија састављена од митрополита, као председника, и четири свештена лица. Добијени предлог од кнеза Совјет је размотрио 13. фебруара 1836. године и одлучио да изврши измене и допуне ради појачања и наглашавања надзора државних власти над свим пословима цркве. Исправљену верзију кнез је доставио митрополиту 4. марта 1836. године, али је током маја врховни поглавар одговорио да не може прихватити понуђена решења, да цркву треба

⁶ Љ. Дурковић-Јакшић, „Развитак основног црквеног закона у Шумадији у првој половини XIX века“, *Каленић* 1/2004, 16.

⁷ А. Илић, 39.

⁸ Ч. Митровић, 9–11.

заштитити од превеликог утицаја државе и канонски засновати сваки предложени параграф. Неспреман да прихвати противљење, кнез Милош је на Духовској скупштини 21. маја 1836. године, у присуству митрополита Петра и свих архијереја, обнародовао своју верзију *Начертанија о духовним властима у Србији*.⁹

3. ДОНОШЕЊЕ УСТРОЈЕНИЈА

Задовољан због неуспеха сreteњског уставног експеримента, чији је основни задатак био да се ограничи његова моћ, кнез Милош је ипак морао дати обећање о брзој изради и усвајању новог устава. Уверен да такав акт може бити препрека његовом начину владавине, кнез је одлагао припреме и тако јачао опозицију декларисану као уставобранитељи. Незадовољство народа је расло и сви покушаји кнеза да преговорима с великим силама, а посебно Енглеском, ојача свој положај нису давали резултат.¹⁰ Неспреман да трпи притисак опозиције и Русије, отпочео је с припремама, тако да је урађено неколико верзија уставног текста с којима није био задовољан кнез или његови противници. Комисија, у којој су доминирали руски и турски представници, успешно је завршила рад, што је омогућило проглашење новог устава 10. децембра 1838. године. Основна карактеристика новог текста је значајно назадовање у односу на Хатишериф из 1830. године, будући да је поново потврђена могућност мешања Турске у унутрашње ствари Србије и директно креирање њене управе кроз право учествовања у доношењу устава.¹¹

Нови устав на уопштенији и начелнији начин регулише верску проблематику, дајући преимућство слободи вероисповести у односу на очекивано утврђивање положаја православне цркве, епископата и свештенства у Србији. Започињући чл. 57, који је у целости посвећен тим питањима, творци устава констатују да су Срби платежни поданици високе Порте и хришћани грчког закона кога представља Источна црква. Сагласно том опредељењу, султан дарује српском народу пуну слободу вршења обреда и церемонија према сопственом закону, као и право да заједно с кнезом и под његовим надзором бира митрополите и епископе. Утврђујући наведена права, султан истовремено обавезује изабрану јерархију на потчињеност духовној власти патријарха у Константинопољу, као највишем представнику ис-

⁹ Д. Новаковић, „Начертаније о духовним властима као први закон о православној цркви у Србији“, *Историјски часопис*, 57, 2008, 197–217.

¹⁰ В. Ђоровић, *Историја Срба*, III, Београд 1989, 79.

¹¹ Устав Књажевства Србије тј. султански хатишериф, *Устави и владе Књажевине Србије, Краљевине Србије, Краљевине СХС и Краљевине Југославије (1835–1941)*, Народна књига, Београд 1988, 53–60.

точне вере и Синода. Захваљујући слободама раније дарованим хришћанима у Отоманском царству, епископат с пуним правом управља пословима вере и цркве, под условом да таква делатност искључи сваку активност политичке природе. Сходно гарантованој управи, народ традиционално награђује своју јерархију, свештенство и монаштво и помаже црквене заводе, а устаљена права могу користити митрополити и епископи на служби у Србији. Чланом 58 митрополитима и епископима дато је право окупљања ради доношења закона и разматрања питања у вези с деловањем јерархије и свештеника, као и решавања свих црквених проблема. Начелницима окружја чланом 65 забрањено је мешање у црквене послове и одређено да пружају заштиту и старају се о црквеној имовини. Сагласно члану 22, попечитељу правосуђа поверена је преписка са црквеном управом и дато право да уреди питања у вези с вером, богослужењем и црквом.¹²

Одредбе устава, названог „турски“, изненадиле су кнеза Милоша који није очекивао да ће његова власт до те мере бити обеснажена и контролисана. Неуспевши било шта да промени, неспреман да трпи сталне притиске својих противника и очекујући могућност најгорег, 13. јуна 1839. године напустио је Србију и отпутовао у Влашку, где је поседовао више имања. Његовим силаском с власти започела је нова епоха у историји Српске цркве, која се морала прилагођавати новонасталим приликама и промењеном начину владавине нове и другачије политичке елите.

Сагласно султановом брату о наследном кнежевском достојанству, опозиција је невољно прихватила прво старијег Милошевог сина Милана за новог владара, коме су за намеснике одређени Јеврем Обреновић, Тома Вучић-Перишић и Аврам Петронијевић, а после његове смрти 27. јула 1839. године, и млађег сина Михаила. Недорастао сложеним међународним околностима захваљујући којима је дошло и до абдикације његовог оца и несхвативши промењену ситуацију у земљи, млади кнез се упустио у неизвесну борбу ради учвршћивања пољупане позиције Обреновића. Потпомогнути од Турске, намесници су принудили младог владара да 26. августа 1842. године напусти Србију. Користећи новонасталу ситуацију уставобранитељи су 2. септембра сазвали скупштину на којој је за новог кнеза изабран Карађорђевић син Александар, чиме је започела владавина уставобранитеља која је трајала до 1858. године.

Прихватајући политичке промене као последицу народног незадовољства и намеравајући да их искористи ради целовитог решавања црквеног питања, митрополит Петар је 29. фебруара 1840. године поднео Совјету пројекат *Устројеније духовне власти у књажеству Србији*. Наведеним актом планирано је успостављање верти-

¹² *Ibid.*, 59, 62, 55.

калне организације црквене власти, која почиње епархијском конзисторијом, наставља се Апелаторном конзисторијом и завршава Архијерејским сабором, као највишом јерархијском влашћу. Процењујући да суздржаност државних власти проистиче из оцене да поднети пројекат искључује мешање у црквене послове, митрополит је исте године, не одступајући од канонске заснованости основних опредељења, предложио неке мање корекције у односу на ранији предлог. Настojeћи да спречи заоштравање односа између државе и цркве проистеклог из оштрог протеста митрополита Петра због мешања грађанских власти у брачне спорове, кнез Александар је марта 1843. године одредио комисију (Паун Јанковић, Лазар Тодоровић и Јован Хаџић), са задатком да прегледа и оцени предложени текст закона о црквеним властима. Очекивано мишљење није добијено због става комисије да је у питању озбиљан задатак који подразумева дуже време за изучавање и обављање неопходних консултација. Усвајање Грађанског законика 25. марта 1844. године, као најзначајнијег правног акта из доба уставобранитеља и кнеза Александра, допринело је да Попечитељство просвете 1846. године достави Совјету на разматрање текст Устројенија. Будући да је наведени предлог обухватио само питање епархијских конзисторија, састављена је интегрална верзија *Устројенија духовних власти књажевства Сербскога*, који је кнез Александар у сагласношћу са Совјетом обнародовао 23. августа 1847. године.¹³ Вишегодишња настојања митрополита Петра да се донесе нови закон тиме су уродила плодом, јер су у коначном тексту доминирали његови предлози који су омогућавали организовање цркве у Србији, уз строго поштовање канона и занемарљиву регулативну функцију државе.

4. ОДРЕДБЕ УСТРОЈЕНИЈА

Устројеније најпре утврђује да у Србији као духовне власти постоје епархијске конзисторије (од 1. до 25. члана), Апелаторна конзисторија (од 26. до 44. члана) и Архијерејски сабор (од 45. до 47. члана). Надлежности наведених власти утврђене су после саслушања мишљења архијереја и у сагласности са Совјетом.

4.1. Епархијске конзисторије

Епархијска конзисторија дефинисана је као духовна власт успостављена при митрополиту и архијерејима, са задатком да решава сва питања у вези с вером, црквом и свештенством на подручју епар-

¹³ С. Спасовић, *Улога Српске цркве у националном ослобођењу у Србији у 19. веку и њен канонско-правни положај*, Торонто 1988, 137–142.

хије. Духовни суд код митрополита сачињавају председник и три заседатеља, а при епископима председник и два члана. Председник конзисторије може бити само архијереј, док су чланови суда при митрополиту једно лице јеромонашког чина и два свештеника, а код епископа један монах и свештеник. Наведени чланови конзисторије су стални и бирају се између лица с доказаним способностима, видљивим заслугама за цркву и који се истичу примерним владањем. Високи критеријуми за избор утицали су на уградњу одлуке да чланови примају годишњу плату за рад из средстава Правитељства. Конзисторија чланове бира самостално, али њихов избор постаје пуноважан после потврде Архијерејског сабора. Када се изврши избор и потврђивање, митрополит о поступку и изабраном лицу обавештава Попечитељство просвете.

Закон дозвољава конзисторији да поред „дејствитељних заседатеља“ у састав изабере и укључи и почасне чланове између свештених лица оба реда с похвалним моралним особинама. Њихова је дужност да мењају редовне чланове и учествују у раду комисија формираних од конзисторије. Епархијска конзисторија има право да као канцеларијске службенике ангажује по једног писара и преписивача плаћених из средстава Правитељства. Будући да администрација митрополијске конзисторије обавља послове и за Апелаторну конзисторију и за Архијерејски сабор, њено особље сачињавају секретар, начелник, протоколиста и канцеларист. Конзисторијални писари воде протокол заседања, сачињавају концепте одлука и подносе их председнику на увид, одговарају за тачност пословања и старају се о приходима и расходима канцеларије. Секретар конзисторије при митрополиту има звање архиепископско-митрополијски и његове дужности су вођење протокола заседања обе конзисторије и Сабора, сачињавање предлога решења и закључака и подношење на одобрење председнику, као и одговорност за тачност рада поверених канцеларија. Секретар и писари немају право гласа приликом одлучивања, али су дужни да пруже сва потребна објашњења о разматраним предметима. Начелник конзисторије при митрополиту, под надзором секретара, израђује концепте одлука и, с једним од редовних чланова, стара се о канцеларијским рачунима. Протоколиста води протокол и обавља послове регистратуре и архиве. Канцеларист и преписивачи преписују акте, врше њихову експедицију и пружају сваку помоћ која одговара њиховим способностима. Наведени персонал бира и поставља надлежна конзисторија, односно председник, уз обавезу да о изабраној личности обавести Попечитељство просвете.

Заседања конзисторије одржавају се обавезно једанпут недељно, а уколико се укаже потреба и чешће. Конзисторија заседа у пуном саставу у присуству председника и свих сталних чланова, али и

одлуке донете уз учешће заменика су пуноважне. Приликом одлучивања чланови имају право на издвојено мишљење, које могу образложити. Уколико је председник одсутан, замењује га најстарији члан, уз утврђену обавезу позивања заменика на заседање. Важнија питања у одсуству председника не могу се решавати, већ само разматрати и припремати за седницу у пуном саставу. Језик конзисторије је српски, али је дозвољено у кореспонденцији са свештеницима употребљавати и стари словенски. Закључке и решења потписују у протокол сви присутни, а акт који се доставља странкама председник или члан кога овласти. Конзисторијални акти оверавају се прописаним печатом на коме стоји уписан текст „Печат Конзисторије Архиепископства Београдске“ и „Печат Конзисторије Епархије Н“.

Надлежности конзисторије прецизно су наведене у следећих осам тачака:

а. Пружање помоћи епископу у настојањима да свештеници у раду, млади кроз образовање, а верници у свакодневном животу, тачно и на идентичан начин примењују црквено учење.

б. Разматрање питања из духовне надлежности, доношење пресуда и изрицање епитимије у оним случајевима када установи кривиче засноване на канонима.

в. Предузимање мера са циљем да свештеници и монаси уредно и тачно врше дужности и воде узоран и моралан живот. Склони грешкама биће упућивани на прави пут, а истрајни у чињењу прекршаја примерно кажњавани. Пресуде о лишавању чина, пребацивању у нижи степен и одузимању епитрахиља дуже од годину дана, постају правно ваљане после разматрања и потврде од Апелаторне конзисторије. Настојећи да спречи таквог свештеника да настави с погрешкама, епископ има право одузимања епитрахиља до одлуке вишег суда.

г. Разматрање свих потврда о завршеним богословским школама, испитивање оспособљености појединаца заинтересованих за свештеничку службу, као и заузимање става према кандидатима које треба произвести у чин протојереја и игумана.

д. Предузимање мера с циљем доброг одржавања свих цркава и богослужбених предмета у њима, а уколико уочи неке неправилности, самостално или у договору с властима, даће налог за отклањање. Манастири и све цркве су у обавези да конзисторији доставе рачуне о приходима и расходима са списковима предмета, који ће после разматрања уз обавезујуће мишљење бити враћени. Рачуне мирских цркава подносиће турси о Митровдану месном пароху, проти, среском начелнику и надлежним члановима Примиритељног суда. Прота је дужан да сачини два преписа верна оригиналу ради

упућивања конзисторији, која их после разматрања прослеђује Апелаторији. Добијени примерак с евентуалним примедбама виша црквена власт доставља Попечитељству просвете. Идентичан поступак предвиђен је и за манастирске рачуне, с тим да руководећи јеромонах после упознавања настојатеља и целог братства, примерке шаље епархијској конзисторији, која их прослеђује вишој црквеној власти, односно Попечитељству.

ђ. Примање захтева општина за изградњу нових цркава, с којима се, укључујући све планове, упознаје Попечитељство просвете. Подизање цркве започиње после добијања благослова од надлежног архијереја.

е. Расправљање и пресуђивање међусобних свештеничких парница, као и спорова између духовних лица и грађана, али само уколико се тичу црквених питања. Закон обавезује конзисторију да предузима мере и свим средствима штити специфична права цркве и интересе свештенства.

ж. Решавање брачних парница, али пресуде о коначном разводу брака морају бити потврђене и одобрене од Апелаторне конзисторије. После утврђивања кривице, у таквим споровима дужност је конзисторије да регулише међусобне обавезе бивших супружника, с тим да коначну одлуку о висини и начину исплате доноси грађански суд. Конзисторија нема право да прима и почне разматрање брачних парница пре него што заинтересоване странке не спроведу поступак мирнења пред надлежним протојерејем.

Конзисторија је дужна да води списак целокупног свештенства у епархији, евиденцију о црквеној и манастирској имовини и матице крштених, венчаних и умрлих у дуплом препису. Наведени спискови редовно се ажурирају и једном годишње с протоколом заседања достављају на разматрање Апелаторној конзисторији. Прописано је уредно вођење евиденције о приходима и расходима канцеларије и одређено повремено достављање рачуна Главној контроли. Конзисторија има могућност да тражи помоћ од грађанских судова, а при извршењу пресуда и од окружних начелстава. Ускраћено је право конзисторији да уводи промене у епархији, али је истовремено пружена могућност да предлоге и иницијативе доставља на разматрање Архијерејском сабору. Конзисторија нема дозволу за одржавање веза с иностраним духовним властима ни државним Правитељством, али уколико се укаже потреба за таквом врстом комуникације, обраћа се митрополиту, који ће у сваком конкретном предмету поступити на прописан начин. Утврђена је обавеза конзисторије да прати и предузима мере ради правилног и благовременог извршавања сопствених и налога достављених од више духовне власти.

Комплетно свештенство и монаштво у епархији зависно је од конзисторије, из чега произлази обавеза примања свих достављених налога и одлука, уз утврђено право обраћања за решавање одређених проблема. Наведена надлежност конзисторије не ограничава свештенство и вернике да од архијереја траже објашњења и благослов у вези с духовним питањима. Свака епархија има одређен број протојереја и намесника којима конзисторија доставља своје налоге и од њих прима црквене рачуне и друге потребне спискове. Епархијска конзисторија има право на назив „Пречастнејша“.

Цивилне спорове свештенства решавају надлежне грађанске власти. Између тих предмета посебно су наглашени завештања, располагање имовином, приватне парнице и уговорни односи. Грађанске власти су обавезне да иследе и на прописан начин, укључујући и изрицање казне, реше све преступе и злочине који почине духовна лица. Грађански суд пре поступка о преступу свештеног лица извештава конзисторију ради упознавања с предметом и заузимања става. После завршеног поступка и изрицања казне, грађански суд упућује окривљеног конзисторији, чија је дужност да у зависности од врсте кривиче предузме све мере, укључујући и рашчињење.

4.2. Апелаторна конзисторија

Апелаторна конзисторија установљена је при српском митрополиту с основним циљем да свима који су незадовољни одлукама епархијских конзисторија омогући жалбу највишој судској власти. Жалба Апелаторној конзисторији упућује се непосредно по пријему решења епархијског суда или у року од осам дана. Пресуда епархијске конзисторије неће се извршити док виша духовна власт не размотри предмет и донесе одлуку. Апелаторија по аутоматизму решава предмете о којима не могу самостално одлучивати ниже судске власти. Конзисторија је додатно ограничена у самосталном одлучивању, јер њена надлежност обухвата само предмете решаване у првом степену, као и оне законом прописане да буду размотрени од највише црквене власти.

Конзисторија се састаје једном годишње, али постоји могућност и чешћег заседања. Време окупљања одређује митрополит, уз обавезу поштовања препоруке да то буде у пролеће и да се јавно објави почетак рада, како би у седиште митрополита благовремено стигли сви чланови и заинтересовани за решавање својих предмета. Апелаторну конзисторију сачињавају архиепископ и митрополит као председник, архијереји, два свештеника и два монаха вишег чина, секретар и канцеларијски службеници. Чланове бира Апелаторна конзисторија, настојећи да на високи положај буду распоређени честити и поштени људи с јасним заслугама за цркву. После извршеног

избора, конзисторија је дужна да о кандидату извести Попечитељство просвете. Изабрани чланови задржавају приходе од свештеничке службе и добијају годишњу плату из државне касе. Закон омогућава и овој конзисторији избор почасних чланова на начин прописан за епархијске судске власти. Наименована четири члана, на позив председника, долазе на заседање, а уколико су спречени због болести или других оправданих разлога, благовремено обавештавају председавајућег, ради позивања заменика. Апелаторна конзисторија заседа у пуном саставу уколико, поред председника, присуствују два епископа и четири члана, али је рад пуноважан и с председником, једним архијерејом и три стална заседатеља. Уколико је митрополит спречен да учествује у заседању мења га најстарији епископ.

Закон обавезује епископа на повлачење са заседања ако се решавају питања за која је лично заинтересован. Предмет и пратећи документи износе се на заседања у оригиналу, а упознавање присутних са садржајем врши се читањем свих списа. Одлуке се доносе већином гласова присутних и прослеђују епархијској конзисторији на извршење. Апелаторија разматра протоколе са заседања свих епархијских конзисторија, рачуне црква и матице рођених, венчаних и умрлих. Када добије предмет предвиђен за разматрање на вишем духовном суду, епархијска конзисторија га са спроводним писмом и свим актима упућује у Београд ради благовременог уврштавања у списак заседања. Закључке и решења Апелаторне конзисторије потписују у протоколе председник, сви редовни чланови и секретар, а отпремљене предмете председник или његов заменик. Наведена конзисторија има право на назив „Високопречаснејша“ и оверу аката печатом на коме је исписано „Конзисторије Апелаторијалне Митрополије Књажевства Србског“.

4.3. Архијерејски сабор

Архијерејски сабор чине сви епископи на челу с митрополитом. Састаје се после заседања Апелаторне конзисторије којој присуствују сви архијереји, што не искључује могућност сазивања и у друго погодно време. Архиепископско-митрополитски секретар или друго способно духовно лице биће одређено од Сабора да обавља послове у вези са саветовањима и заседањима. Дефинишући надлежности Сабора, закон као централну делатност утврђује рад на благоуспешности цркве и напредку хришћанске науке у народу. Сагласно том основном опредељењу, Сабор управља црквом и свештенством, унапређује морал и благочестивост у народу и предузима потребне мере ради упознавања младе генерације с хришћанском науком. Настojeћи да формира што бољи кадар, Сабор се стара за образовање заинтересованих за свештенички чин и припрема достојна лица за

виша духовна звања. Сходно томе, Сабор је задужен да врши избор протосинђела и архимандрита између најдостојнијих кандидата, који имају посебне заслуге за цркву и веру и адекватно богословско образовање. Једна од главних дужности Сабора је избор кандидата за епископе, уз обавезу достављања предлога кнезу ради наименовања. Према одредбама закона, митрополит самостално одлучује о црквеној цензури, употреби књига и организацији и раду клерикалних училишта.¹⁴

5. ОЦЕНА КАНОНИЧАРА

Већина каноничара и црквених историчара сматра да Устројеније представља велики напредак у односу на Начертаније и да су уграђене одредбе омогућавале Српској православној цркви да поступак формирања судова, процедуру доношења одлука и друга питања од важности за складно и ефикасно функционисање црквеног живота, спроводи на начин предвиђен канонима. Поредџи ова два законска текста, Н. Ружичић убедљиву предност даје Устројенију: „А други је узакоњен 1847. г. о ком ћемо сада говорити, и који је служио као потпуно канонски закон за управљање срп. Црквом. У њега није унесено ни најмање световних елемената. Од почетка до краја у њему провејава црквено-канонски дух. Основица му је Св. Писмо и кано-ни св. православне источне цркве. И управна и судска власт црквена извире и потиче из власти епископа као пристава Христовог и посљедника апостолског, коме је једино и дао Христос сву власт у цркви својој на земљи“.¹⁵ Сличну оцену готово век касније износи С. Спасовић: „Овај закон представља врло значајно дело црквено-правне литературе 19. века. По њему је први пут у Србији изведена правилна организација црквене власти у духу канона православне цркве. Посебан значај овог закона састоји се у томе што је не само разграничио духовну од световне власти, већ је присуство државне власти свео на најмању меру“.¹⁶ Изузетно позитивну оцену закона и доприноса уставобранитеља његовом усвајању даје и Љ. Дурковић-Јакшић: „По овоме закону омогућено је било свештенству оба реда учествовање у црквеној управи. Њихови су представници заседавали у Конзисторијама. Овај је закон јасније разграничио црквену и државну власт. Црква је у многим постала самосталнија и њено устројство је

¹⁴ Устројеније духовних власти Књажества сербског, *Зборник закона и уредаба и уредбени указа издани у Књажеству сербском од 1-вог јануара 1847 до конца декембра 1848, IV*, Београд 1849, 100–115.

¹⁵ Н. Ружичић, „Закон о црквеним властима Источно-православне цркве у Краљевини Србији“, *Весник Српске цркве* 1891, 563.

¹⁶ С. Спасовић, 142.

добило канонски карактер у пуном смислу. У њему се огледа и организаторска способност митрополита Петра и државотворство Уставобранитеља, који су гледали на народну ствар онако како је тај народ желео¹⁷. Степен успостављене еманципације цркве у односу на државу подстакао је академик М. Екмечића да изнесе помало неубичајен закључак: „Доношењем 'Закона о устројенију духовних власти књажевства сербскога' од 23. августа 1847. црква је одвојена од државе“¹⁸.

6. ЗАКЉУЧАК

Доношење Устројенија треба посматрати у контексту владавине уставобранитеља и њихове политичке визије да раскину с отоманским наслеђем и промене, реформишу и усмере српско конзервативно и статично друштво према Европи, у којој су видели узор коме треба тежити. Њихова управа започела је у повољној атмосфери, јер је у народу јачала успомена на Карађорђа и његово доба у односу на прагматичну и личним особинама обележену владавину кнеза Милоша. Уставобранитељи су покренули бројне реформе ради успостављања модерног државног уређења и унутрашњег преображаја земље. Настojeћи да јасно назначе дисконтинуитет у односу на Милошев начин управе, донети су посебни закони о уређењу и устројству судова, а према стандардима европских држава преуређена је и модернизована војска. Захваљујући законима о гимназијама и основним школама омогућено је претварање Лицеја у Велико училиште и отварање 200 основних и неколико стручних школа. Наведени период обележен је и почетком рада Друштва српске словесности и позоришта 1841. године, Народне библиотеке, Музеја и певачког друштва 1853. године и уметничке школе 1857. године, као институција од националног значаја. Повољне околности омогућиле су развој трговине, занатства, првих облика индустријске производње и јачање робноновчаних односа.

Будући да се српско друштво темељно преображавало од оријенталног у модерно, било је логично и очекивано да и Српска црква добије слободу уређивања свог живота, али и одговорност за све последице које проистекну из таквог начина управе. Сагласно Устројенију, епархијске конзисторије самостално су бирале чланове, уз обавезу да прибаве формалну потврду Архијерејског сабора и обавесте Попечитељство просвете. Чланови су за рад примали редовну

¹⁷ Љ. Дурковић-Јакшић, 18.

¹⁸ М. Екмечић, *Стварање Југославије 1790–1918*, I, Просвета, Београд 1989, 245.

плату и били су ослобођени раније обавезе потврђивања од кнеза и полагања одговарајуће заклетве. Административно особље постављале су конзисторије уз обавештавање министарства, чиме се одустало од праксе из претходног периода да избор секретара потврђује кнез. Обраћање конзисторија Правитељству било је могуће искључиво преко митрополита. Свештеници су изузети од одговорности пред грађанским властима, осим спорова у вези с приватним парницама, наследством и располагањем имовином. Захваљујући наведеним одредбама, конзисторије су добиле значајну самосталност у доношењу одлука, што је директно значило елиминисање раније регулаторне улоге и сведено на минимум мешање државе у рад. Додатно обезбеђење од могућих спољних утицаја омогућено је кроз осам прецизно дефинисаних надлежности епархијских конзисторија.

Висок ниво самосталности обезбеђен је и за Апелаторну конзисторију, која је слободно бирала чланове и одлуке доносила независно од било које друге власти. Усаглашеност Устројенија с православноим канонима посебно је дошла до изражаја кроз одредбе да Архијерејски сабор сачињавају само епископи и потврђено право да уређује најважнија питања у вези са животом цркве. Најзначајнији искорак представљају решења о избору нових епископа, које самостално бира Сабор, уз обавезу да име кандидата достави кнезу ради именовања. Наведене одредбе јасно показују да се ради о историјском акту којим је обезбеђена аутономија православне цркве у односу на државу и дата могућност надлежним црквеним органима да отпочну сложени поступак усклађивања црквеног живота с канонским поретком.

Dragan Novaković, PhD

Senior Research Associate
Ministry of Religious Affairs, Belgrade

ACT ON ECCLESIASTICAL POWERS IN THE PRINCIPALITY OF SERBIA OF 1847 – THE SECOND LAW ON THE ORTHODOX CHURCH IN SERBIA

Summary

The main objective of this article is to examine the intricate processes of emancipation of the Serbian Church from the control of the State; which occurred under the rule of Prince Miloš, and was institutionally defined in 1836, by the Act on Ecclesiastical Powers. The Archbishop

Petar proposed – and the Council accepted – the wording of the Organizational Structure of Ecclesiastical Power, which transferred the matter of organization of religious affairs to the previously neglected ecclesiastical authorities. This was achieved by the Archbishop's astute use of the political visions of both the Constitutionalist and Prince Aleksandar and their intention to reform and direct Serbian society towards Europe by means of a series of systemic measures.

Vertical organization of the ecclesiastical judicial system established thereby, consists of the three instances: the Eparchial Consistory as the first instance; the Consistory of Appeals as second; and the Episcopal Council as the supreme ecclesiastical power. Such organizational structure allowed the high clergy to adapt the system and functioning of the Serbian Church to the canonical rules. This was achieved by means of providing detailed definition of competences of the ecclesiastical courts; prescribing the election methods for their members; and establishing the procedure and defining the position and the role of administrative staff.

The political elite of Serbia of that time granted full independence to the Episcopal Council, and willingly gave up the crucial role in the election of Bishops. Accordingly, the political elite made clear its intention to set the Church free from the previously imposed control systems; but also to make the high clergy, priests and monks responsible for the successful performance of all ecclesiastical affairs in the future.

Key words: *Serbian Law on Ecclesiastical Powers. – Serbian Orthodox Church Judicial Structure. – Eparchial Consistory. – Consistory of Appeals. – Episcopal Council. – Constitutionalist in Serbia.*